

Az ö-zés jelensége Lendva környékének helyneveiben

Közel két évtizede foglalkozom a szlovéniai Muravidéken élő magyarság nyelvének vizsgálatával. Adatgyűjtő munkám kezdetétől folyamatosan tapasztalom, hogy az itt élők beszélt nyelvében az ö-zés jelensége sokkal elevenebb, gazdagabb, mint a köznyelvben meglevő ö-ző és ë-ző alakpárok, a *vërës – vörös, sêpër – söpör, fêl – föl, vëdër – vödör* stb. változatokra gondolok.

A kezdeti időszakban maribori egyetemi hallgatók nyelvének vizsgálatakor tűnt fel, hogy a Lendva-vidékről származó tanítványaim nyelvében egymás mellett élő ë-zés és ö-zés megjelenik a magyar ragmorfémával ellátott szlovén szavakban. Pl.: *Tegnap este rokomëtët néztünk a televízión. Már négy izpitôt megcsináltam. Rokomëtët – rokometôt* 'kézilabdát' és az *izpitët – izpitôt* 'vizsgát' alakok megléte e hangtani jelenségek párhuzamos létét és használatát igazolják szlovén szókészleti egységek esetében.

A közoktatásban részt vevő muravidéki tanulók beszélt nyelvében is szép számmal találok ö-ző adatokkal. Pl.: *köll, köllött, elvígeztök, mögbetegedett, segítöktem, elvígeztök, részög* stb. A példákból kiderül, hogy a jelenség különböző fonetikai helyzetekben fordul elő.

Később a hangutánzó igék muravidéki atlaszának adatgyűjtő és feldolgozó munkája során figyeltem fel az ë-ző és ö-ző párhuzamos alakok használatára. A fiatalok és az idősebbek nyelvében egyaránt megtalálhatók a *csipëg – csipög, mekëg – mekög, brekëg – brekög, csicsërëg – csicsörög, kelepël – kelepöl, rêcsëg – rëcsög* stb. hangutánzó igék használata.

A terület nyelvének vizsgálatát bemutató szakirodalomban e kérdéssel foglalkozik BALOGH LAJOS: *Kapca és Kót, két muravidéki közös ö-zése* című tanulmányában (Nytud.Ért. 67. sz. 154–61).

Kaszás József, aki a nyelvterületről származott, Csente szülötte, foglalkozott Lendva környékének helyneveivel. A helynévanyag kiadása előtt jelentette meg a Nyelvjárási sajtások tükröződése Lendva ~ Lendava és környéke földrajzi neveiben című tanulmányát (Magyar Nyelvjárások XXIV, 69–78. l. Debrecen, 1981). Ebben a tanulmányában már utal a helynevekben előforduló ö-ző adatokra, amikor a labiális – illabiális szembenállásokat vizsgálja. „Köznyelvi e (ë) ~ nyelvjárási ö: A vidék nyelvjárására az erős fokú ö-zés jellemző, a szótó első, hangsúlyos és további, hangsúlytalan szótagjaiban, valamint a toldalékokban egyaránt találkozunk vele. Pl. *Köröszt* (K., Ph.), *Föcskendüházná* (Cs., D.), *Lönti-szölü* (P.), *Fő-vég* (D., Kh., R.), *Rösü-rét* (Cs. D.), *Fő-vég* (Hf., P., Ph., Vf.), *Berök* (Cs., Hf., L.), *Kertök* (Pl.), *Kendörös* (Ph.), *Gyerökök mónájik* (B), *Körisös* (R.); stb.” (i. m. 71. l).

A Muravidék egy részének helyneveit tartalmazó kötetének kiadása nagy nyeresége a magyar névtudománynak és más nyelvtudományi diszciplínáknak egyaránt. KASZÁS JÓZSEF: *A szlovéniai Lendva (Lendava) környékének helynevei* című munkája (Budapest–Lendva 1995, Magyar Névtani Dolgozatok 134.) részletes, alapos feldolgozása a terület névanyagának, egyúttal olyan adatbázis, amely sok

hasznos adalékot szolgáltat a további nyelvészeti kutatásokhoz. Jelentőségét tovább növeli az a tény, hogy napjainkban a határon túli magyarság csökkenése és asszimilációja szempontjából a burgenlandi után a Muravidéken élők a legveszélyeztetettebbek. Ezt igazolják a népszámlálási adatok Trianontól máig.

A kötet a nyelvjárási sajátosságok tükröződése fejezetben (i. m. 11–18) dolgozza fel a névanyag alapján kimutatható nyelvjárási jelenségeket. Az *ö*-zés jelenségéről annyit közöl, amelyet a Magyar Nyelvjárásokban megjelent tanulmányában összefoglalt, s fentebb már hivatkoztam rá, illetőleg idéztem.

A továbbiakban megvizsgálom a névanyag *ö*-zű adatit. Azzal a célkitűzéssel fogtam a munkához, hogy az *ö*-zű nyelvallapotot megragadjam a névanyag gyűjtésének idejéből, s a kétnyelvűség kényszerű helyzetében élő magyarság nyelvét, egy markáns jelenségének helyzetét a helynevekben elemezzem.

Ö-zés hangsúlyos helyzetben

Legtöbb adat az *ö*-zés jeltségének bizonyítására hangsúlyos helyzetben figyelhető meg: *Asu-körösz, Barbi-rönd, Bük-högyön, Bül-házi-kérészt, Copek-körösztye, Copek-körösztyiná, Gyepü-högy, Főcsente, Főcskendü-házná, Fodor-rönd, Felső gyür, Fösü-erdü, Fösü-hegy alla, Fösü-kut, Fösü-mezzü, Fösü-rét, Fösü-ritás, Fösü Szög-vögy, Fösü-Zatak, Fő-vég ~ Fövig, Fő-vég, Fő-végi-körösz, Hëgy-mög, Hëgy-mögi-árok, Körösz, Kövecsös, Kopinya körösztye, Köröszut, Káso-högyön, Kucsár rönd, Lönti szülö, Laci-högyön, Márvány-körösz, Mezzü-rönd, Norsics-házi-körösz, Ösu-kapcai-körösz, Pepik körösztyik, Pepi körösztye, Rác-hëgyön, Rákos szög, Réc-cög, Rökesztü, Rudas körösztye, Új högyön, Tamás Pali körösztye, Telek-végi körösz, Telek-ször, Telek-szöri-árok.*

A felsorolt *ö*-zű adatokkal együtt az *ë*-zű helynevek közlése is megtörténik az egyes települések névanyagában. Ilyenek: *Bük-hëgyön, Bül-házi-kérészt, Gyepü-hëgy, Felső-hëgy, Felső-hëgy alla, Fő-végi kérészt, Kérészt, Laci hëgyre, Laci hëgyrü, Rác-hëgy, -hëgyrü, -hëgyre, Új-hëgy.* Ezek a nevek az *ö*-zés jeltségének gyengülésére utalnak, ugyanis az archaikus adatok mellett a köznyelvi kiejtéshez közelebb álló *ë*-zű változatok ezt bizonyítják.

A felsorolt adatok igazolják Deme László megállapítását, miszerint „Labiális *ö*-zés mutatkozik mai nyelvjárásokban a köznyelvi és más nyelvjárásokbeli zárt *ë* hangok helyén, többféle törvényszerűség szerint.” (DEME LÁSZLÓ: Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái. Bp., Akadémiai Kiadó, 1956. 106)

Van egy adat a *Börü* és a több tagú helynevek részeként előforduló *börü* név-elem pl.: *Fő-végi börü, Kálmán börü, Kéd-börü-köz, Loggu borü, Mosu börü, Nagy börü, Öreg börü,* amelyben az *ö* nem a zárt *ë* helyén jelenik meg, hanem az *ü* helyén. A *börü ~ bürü* ’kis híd, palló (szláv)’, ahogy a szótár a jelentést meghatározza (ÉrtKSz. 167). Nyelvünk ómagyar korszakában az *ü*-k gyakran egy fokkal nyíltabbá válnak *ö*-vé, amely nyíltabbá válás teremtette meg a magyar hangrend-szerben az *ö* hangot. (Vö. BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: A magyar nyelv története. Bp., 1967. 151) Az ÜMTsz. a *börü* alakot Felsőőr, Nagykanizsa, Máriaújfalu településekről jegyzi, amelyek valamennyien a nyugati magyar nyelvterület szélén, vagy közvetlen közelében helyezkednek el (ÜMTsz. I. 659. I). A *bürü* alak hasz-

nálata jellemzi a többi település nyelvét, amelyeket a szótár adatol. Ebből arra következtethetünk, hogy az *ü* helyén megjelenő *ö* szláv, elsősorban szlovén, horvát nyelvi hatás következménye is lehet, nemcsak a már említett nyíltabbá válásnak. E megállapítás egyrészt a *börü* alak földrajzi, területi előfordulásával indokolható, másrészt a szlovén és horvát nyelvben meglevő lexémával, illetőleg annak beszélt nyelvi kiejtésével. A szlovénben a *brv* lexémával jelölik, amelynek kiejtésekor: *börv* egy ejtéskönnyítő, nem teljes fonéma értékű *ö* magánhangzó betoldása történik. A horvátban *brv* ~ *brva* változatokban fordul elő, a magyar nyelvvel közvetlenül érintkező gradistyei horvátban. (Vö. Burgenländischkroatisches Wörterbuch, Zagreb–Eisenstadt, 1991. 70. l.)

Igy a *börü* nevet nem sorolhatjuk az *ö-ző* adatok közé. A jelenség egyértelmű magyarázatához további adatok gyűjtésére és elemzésére lenne szükség. A magyar nyelv fejlődéstörténetében kimutatható hangtörténeti folyamatokkal párhuzamosan a szláv (szlovén, horvát) hatás is feltételezhető a helynevek vonatkozásában is. Ezt a kérdést más aspektusból elemeztem a VI. nemzetközi szlavisztikai napokon. (Magyar–szlovén nyelvi kapcsolatok a földrajzinevek tükrében. In: GADÁNYI KÁROLY szerk.: VI. Nemzetközi Szlavisztikai Napok, Szombathely, 1999. 393–397. oldal.)

Ö-zés hangsúlytalan helyzetben

Hangsúlytalan helyzetben előforduló *ö-zés* az alábbi nevekben figyelhető meg: *Berök, Berökfás, Cserös, Egrös, Gyerökök mónájik, Hatfészök, Hetisi-berök, Keböle-falu, Keböle-patak, Kebölei-patak, Kebölei ut, Keböleji-parag, Kendörásztatu, Kendörös, Mestör-kerti-árok, Mestör-rét, Miheli-berök, Némösök uttya, Szőke-gyöp, Szélös ut, Szélös utná, Szélösuti-táblo, Szenyögetü.* A felsorolt *ö-ző* adatok mellett, velük együtt az *ë-ző* adatokat is közli a szerző, pl.: *Berék, Hatfészék.* A helynévanyagban az *ö-zés* hangsúlytalan helyzetben az *ë-ző* adatokkal párhuzamosan fordul elő.

Ö-zés toldalékok előtt

Toldalékok előtti helyzetben megfigyelhető *ö-ző* adatok a zárt *ë* helyén jelennek meg. Balogh Lajos köznyelvi szavakon végzett vizsgálatai során ezt a tapasztalatot fogalmazta meg. Az alábbi nevekben fordul elő a jelenség: *Balogosi-berkös, Gyerökök mónájik, Kolonisták kövecsös liktyik, Kökinyös, Kőrisös, Kövecsös, Kövecsös lyuk, Kövecsös-gödrök, Metringös-gérind, Némösök uttya.* BALOGH LAJOS idézett tanulmányában azt írja: „Nem veszem be anyagomba még ellenpéldának sem azokat az adatokat, amelyekben nyílt *e* a kötőhangzó, mert ezek sohasem *ö-zők*.” A helynévanyagban előfordul a *Töllös* 'tölgyes' adat, ami azt igazolja, hogy a jelenség a nyílt *e* helyén is előfordul. Az idézett adat: Alsó- és Felsőlakos, Bánuta, Gyertyános, Radamos helyneveiben olvasható. Ezt igazolják a *Töllös alla, Töllösi-dülő* nevek is. Ebben a fonetikai helyzetben még a *Veteminyös* helynévben található *ö-zés*.

Az adattár a felsorolt *ö-ző* adatok mellett, illetőleg velük együtt használt *ë-ző* változatokat is közli. Ebből arra következtethetünk, hogy a gyűjtés idején az adatközlők mindkét változatot ismerték és használták, s az *ë-ző* adatok az *ö-zők* kiavulásának folyamatára utalnak ebben a fonetikai helyzetben is. Pl.: *Balogosi bër ës – bër ës, Kövec s – likok*.

Lendva környéke helyneveinek *ö-ző* alakjai azt bizonyítják, hogy a nyelvterületen a jelenség az adatgyűjtés és feldolgozás idején a nyelvjárás markáns jelensége volt. A helynevekben az *ö-zés* esetei nem térnek el a nyelvjárás köznevekben tapasztaltaktól, amelynek vizsgálatát Balogh Lajos idézett tanulmányában elvégezte. Kaszás József helynévgyűjteményében azonban egymás mellett találjuk az *ö-ző* és *ë-ző* változatú helyneveket. Erre a példákat láthatjuk a különböző fonetikai helyzetek bemutatásakor. Az archaikus *ö-ző* adatok, illabiális *ë-ző* adatok használatával együtt arra engednek következtetni, hogy „a vidék nyelvjárására jellemző erős fokú *ö-zés*” – ahogy Kaszás József fogalmazza, bomlásnak indult, és a köznyelvtől kevésbé különböző *ë-ző* adatok térhódítása megkezdődött. Természetesen ez a folyamat nem megy végbe gyorsan. Ezt bizonyítják azok a beszélt nyelvi kutatások, amelyek a közelmúltban folytak a nyelvterületen, hiszen az *ö-zés* virulens adatai ma is megjelennek, ahogy ezt a bevezetőben saját gyűjtési tapasztalataimmal, illetve adataival bizonyítottam.

A politikai államhatáron kívül élő magyarság nyelvében a többségi nemzet nyelvi hatása mindig is megfigyelhető volt, különösen akkor, ha nyelvhatárok érintkezésének régióiban élők nyelvét vizsgáljuk. Így van ez a szlovéniai magyarság nyelve esetében is. Az archaikus *ö-ző* jelenséget nemcsak az *ë-ző* adatok váltják fel, hanem a nyelvcseré, a nyelvi asszimiláció, amelyet legjobban igazol az a tény, hogy a magyar anyanyelvű lakosság Trianontól máig harmadára csökkent. A nyelvi jövő nem biztató, ezért is sürgető feladat a területen élők nyelvének minél alaposabb megismerése és leírása.

GUTTMANN MIKLÓS